

Max erobrer virkeligheden i sproget

Af JESPER HOFFMEYER

I *Glæden ved sproget* redigeret af Gerda Th. Leffers. Modersmål-selskabets Årbog, Reitzel 1996.

I almindelighed går vi vel ud fra, at virkeligheden er ældre end sproget. Før der kom mennesker på Jorden, som kunne tale, var der planter og dyr som ikke kunne tale. Sproget er vokset ud af naturen, så at sige. Det er imidlertid ikke muligt at bevise dette, for et ordentligt bevis er selv formuleret i et sprog. Og hvad sproget har med virkeligheden at gøre, er just problemet. Forestillingen om virkeligheden kunne vel være et af de mange beskidte trick, som sproget har praktet os på.

At sproget i alt fald kan besidde en slags egensindighed opleves når to sprog mødes. Den amerikanske forfatter Eva Hoffman som er født polsk har givet et pudsigt eksempel. Hun fortæller om hvordan hun engang følte sig tiltrukket af en mand og stillede sig spørgsmålet 'elsker jeg ham?' Til sin overraskelse opdagede hun, at svaret afhang af om hun stillede spørgsmålet på engelsk eller på polsk. Jeg har historien fra et essay begået af den engelsk-canadiske historiker Michael Ignatieff, der funderer over oversættelsens pinagtige projekt. "Forestillingen om et rum mellem sprogene, hvor forsvundne betydninger svæver forladt omkring, føles truende" skriver han.

Denne uro føles måske særlig akut hos os, der bebor den lille sprogforbistrede dut af en halvø på det asiatiske fastland, som kaldes Europa. Hvor mange forsvundne betydninger svæver der ikke rundt iblandt os europæere? Og er det når det kommer til stykket dette rum mellem sprogene, der gør de europæiske befolkninger så utrygge ved EU?

Pointen i Ignatieffs essay var imidlertid, at netop fordi oversættelse er næsten umulig, er den livsvigtig: "Oversættere får hvide til at læse sorte, de får troende til at læse ikke-troende, kvinder til at læse mænd og så videre." Trods al frygt for oversættelsens mangler viser dette hen til en indlevelsessevne, der rækker ud over alle forskelle.

Og hvis sproget dybest set beror på en indlevelsessevne, så må der jo være noget bag ved sproget, som denne indlevelse gælder. Trods al filosoferen må vi altså nok fastholde den naive opfattelse, at virkeligheden kom før sproget. Blot kunne den ikke selv tale om det.

Sprogets finurlige forhold til virkeligheden er en kilde til meget fryd. Aldrig så snart begynder vore børn at tale, før de også begynder at spøge. Under en togrejse finder Max, som just er blevet to år, på at pege på mig mens han siger 'Max'. Jeg svarer igen ved at pege på ham og sige 'Jesper'. Det synes han bare er enormt skæg, så vi fortsætter med at gentage spøgen et stykke tid. Men det er tydeligt, at han også begynder at blive bekymret. Som om han var bange for, at man kunne ændre sin identitet blot ved navnenes hjælp.

En måneds tid senere leger vi den samme leg i en tilspidset udgave. Max sidder på køkkenbordet og pludrer, mens jeg laver morgenmad til os. 'Æg' siger han idet han peger på æggene, 'bolle' fortsætter han idet han peger på krydderbollerne. Efter denne forberedelse peger han på min arm og siger 'kage' med det mest filuragtige smil. Og da jeg så svarer ved at pege på ham og sige 'Jesper' kommer det store grin frem. Ved først at tale sandt opnår han, at virkningen af løggen

bliver des mere kildrende.

Men hvorpå beror denne fryd? Hænger den sammen med, at barnet på denne måde frigør sig fra sprogets tvang? Det man siger viser ganske vist hen til noget som ikke selv er sprog, men man er ikke bundet til overholde reglerne. Identiteten mellem tale og virkelighed kan brydes - ja skal brydes, hvis sproget skal kunne slippe løs og blive til et værktøj for tanken.

Det er dog måske en udpræget nutidig og vestlig måde at se det på. Mange steder i verden tilskriver man tilsyneladende stadig ordene en magisk kraft, så at den blotte fremsættelse af bestemte ytringer undertiden kan være nok til at man får kappet hovedet af. Gad vidst om man i en fundamentalistisk tænkende familie heller ikke ville kunne lave spøgefulde sproglege med sit barn. Selv herhjemme har vi for øvrigt visse relikvier i form af forbud mod gudsbespottelse og majestætsfornærmelse. Som om Gud eller majestæten blev til en grøn ost, bare fordi nogen sagde det. Og der findes lag i befolkningen, hvor trylleord og runers kraft stadig er levende.

Max er heller ikke selv for god. Som fire-årig peger han en dag op på himlen og siger: "Se, der er en drage, som ligner en sky".

Noget af det paradoksale ved sproget er, at det adskiller os fra det vi taler om. De fleste har oplevet, at man kommer til at tale ting i stykker. Eller værre endnu måske, at selv varme minder i tidens løb forsvinder ind bag de de ord man har brugt til at definere dem med. Men det er ens egen skyld og ikke sprogets, for det viser blot, at man har brugt sproget til noget, det ikke skulle bruges til. Det usagte kan have sin berettigelse.

Undertiden er adskillelsen mellem sprog og virkelighed en ubetalelig fordel, som når talen falder på jordskælv eller skibskatastrofer. Og i det hele taget er adskillelsen netop betingelsen for det, der vel er den helt store gevinst ved talesproget frem for kropssproget: At vores tale ikke er begrænset af naturlovene. Vi kan sige, hvad der passer os, også selv om det strider mod naturlovene.

Når vi fortæller historier kan vi lade en kæmpetorsk husere i Oslos gader eller vi kan lade flypiloternes koner føde børn med vinger, vi kan lade Sokrates dyrke aiobics oppe på Akropolis eller lade en mægtig klippetop briste i gråd. Ja vi kan som bekendt lade salamandrene regere over menneskene.

Den eneste måde naturloven kan sætte grænser for sproget på er ved at lade menneskene uddø. Men sproget skal nok komme igen, hvis man venter tilstrækkeligt mange millioner år.

Max havde tidligt en veludviklet sans for denne dimension: "Tænk hvis man havde to munder, så kunne man snakke mens man drikkede." udbrød den 3-årige. Sikkert er det, at det ville passe ham svært godt ikke at få sin talestrøm afbrudt blot fordi han skulle drikke. Halvandet år senere er Max blevet enormt optaget af "Skønheden og uhyret" i Disneys version. Som bekendt optræder der her et troldspejl, som man kan bruge til at se alt, hvad der findes i verden. Det giver Max en fiffig ide: "Så kan man finde ud af om Robin Hood rigtig lever. Hvis man kigger i troldspejlet og han så er der, så må han jo findes." Her er vi så sandelig blevet viklet ind i fiktionens sære sløjfer, hvor trylleri kan blive bevis for virkelighed.

Max er imidlertid også som tre-årig bevidst om sprogets kolossale evne til at sætte sig ud over de sociale forhindringer. Jeg er ved at lave havregryn med rosiner til ham, da papdåsen smutter fra mig, så låget ryger af og rosinerne spredes over et større område. Jeg spørger Max, om han vil

hjælpe, hvilket han indvilliger i. Han bøjer sig ned og samler en enkelt rosin op: "Den vil jeg have" erklærer han, mens han betragter den nøje. "Det er den mest fantastiske rosin" fortsætter han og udbreder sig videre om dens fortrin indtil jeg har fået alle rosinerne samlet op.

Men her er vi måske allerede på vej over i et andet af sprogets vidundere, dets evne til at bære *meta-kommunikation*. Meta-kommunikation er en kommunikation, der handler om en anden kommunikation, som hvis jeg f.eks. nu pludselig begyndte at forklare læseren hvor fremragende en tekst han eller hun sidder med. Takket være antropologen Gregory Bateson ved vi, at meta-kommunikation i primitiv udgave optræder allerede hos aber. Når en ene abe f.eks. napper efter en anden abe, hævdede Bateson, så udsender den i virkeligheden følgende besked: "Dette er ikke et bid". Fraværet af et bid annonceres gennem tilstedeværelsen af et nap.

Men ingen dyr ville kunne drive meta-kommunikation til det niveau Max, der nu er blevet hele 6 år, mestrer. For et par måneder siden fortalte jeg ham om verdens klogeste mand, der havde sagt: "Det eneste jeg ved er at jeg ingenting ved". Max var helt tydeligt ikke meget for at acceptere et så asketisk udtryk for den højeste visdom. Men der gik en hel dag før han havde sit svar parat: "Det der, du sagde med ham den klogeste mand, det var da dumt. For hvis han ingenting ved, så ved han jo heller ikke, hvad 'det eneste jeg ved' betyder."

Som det sig hør og bør var jeg faderligt imponeret over denne formelt korrekte måde at få jordet Sokrates på. Sætningen har også alle dage irriteret mig selv. Problemet er bare, at jo ældre jeg er blevet, jo mere oplever jeg, at Sokrates havde ret. Den viden der kan rummes i et enkelt hovede, er som et fnug på havets overflade. Og den der ingenting har lært handler ofte lige så klogt som den der ved allermest. En noget absurd erkendelse for en, der med stor energi har brugt sit liv på at skaffe sig al mulig viden om verden.

Hvad Max ikke kan forstå, fordi han selvfølgelig ikke kan give køb på den logik, hvis magt han netop har lært, er at paradokser ofte er den eneste måde man kan indfange virkeligheden på i kort sproglig form (men hov...kan man overhovedet det?)

Friheden fra naturlovenes kedsommelige herredømme, fantasien til at afsøge både de mulige og de umulige verdener samt meta-budskabernes selvreference er alt sammen gaver, som sproget har givet os. Jeg vil gerne slutte af med at omtalte en sidste interessant dimension af sprogligheden *besværgelsen*.

Besværgelser er jo noget vi her i den vestlige kultur ikke har alverdens til overs for. De ser dohg ud til at være særdeles solidt forankret i sprogligheden, og det tager tid for børn at aflære troen på besværgelser. Et par dage før Max blev fem år spørger han ved morgenmaden om han skal i børnehaven. "Nej" siger jeg, "det er lørdag idag". "Det er ikke lørdag" kommer det besværgende fra Max. Jeg fastholder imidlertid, og Max brokker sig og surmuler. "Det kan jeg ikke lave om på" siger jeg så.. "Jo du kan" er svaret. "Lad mig prøve" siger jeg. Jeg vender øjnene mod loftet og løfter manende hænderne op i vejret: "Bliv mandag" brøler jeg. Jeg kigger mig undersøgende rundt og konkluderer, at det ikke hjalp. Max synes det er skægt, så jeg prøver igen - denne gang på et område, hvor også en fire-årig kan kontrollere udfaldet: "Bliv nat" brøler jeg. Igen må vi konstatere, at det ikke hjælper. Jeg siger til Max, at han skal prøve. Han spæner hen til havedøren og siger, at man bare skal sparke luften, hvorefter han laver et par magiske karatespark. Men stadig synes det ikke at hjælpe, hvilket jeg er ufin nok til at påpege. "Nej" siger Max, men "Jordens mand i verden i Danmark kan gøre det." "Han bor nede i jorden" oplyser han som svar på

mit forundrede blik. "Jamen så kan han jo ikke sige noget" anfører jeg. "Jo" svarer Max roligt "men han får sand i munden".

For at læseren nu ikke skal tro, at vi er de rene ravne-forældre, og at barnet græder blot ved tanken om hjemmet, kan jeg anføre følgende lille episode fra omtrent samme periode. Max sidder på skødet af sin mor: "Hvis jeg nu var barneulv, ville du så være morulv? Det vil jeg godt, siger den søde mor. "Så kunne Jesper være ulvefar og så kunne I have fire ulvebørn. - Så behøvede jeg ikke gå i børnehave."

Wittgenstein havde måske ret, da han sagde, at sproget og virkelighedens indbyrdes forhold er symbiotisk. At hive den ene ud af den anden er ikke muligt. Men sproget får dog af gode grunde det sidste ord. Lad os her høre det i Max' mund:

"Jeg ved godt hvordan jeg slipper fri fra jer. Jeg læser bare i alle mine bøger, og så finder jeg ud af, hvordan jeg slipper fri."

Tilbage til Jesper Hoffmeyers [hjemmeside](#)